

1 | MOEDER VAN HET JAAR

Weer is herinnering. Zelfs de wind doet ertoe. De regenslag kan iets oproepen, net als een bepaalde lichtinval. Je hebt geen kalender nodig om je aan persoonlijke dieptepunten te herinneren. Je ruikt ze, je voelt ze op je huid, je proeft ze. Als je jarenlang op dezelfde plek blijft wonen, krijgt het weer langzamerhand betekenis, is het beladen met voortekenen, en bij elke wisseling roepen de temperatuur, het zonlicht, de bomen en bladeren emoties op. De hele wereld van verering stoelt op dit principe van vertrouwdheid met het weer: al dit ontzag is ooit ontstaan in een bepaald seizoen, op een specifieke dag.

Op die mooie ochtend in mei werden we naar huis ontboden en kregen we te horen dat vader ziek was. Moeder – zelfs in noodgevallen nog zuinig – belde zelden interlokaal, dus dit dure telefoontje betekende dat vader op sterven lag, dat we bij elkaar werden geroepen voor een dodenwake, in de vorm van een eigen, karakteristiek ritueel.

Je komt uit een familie zoals je uit een bepaald land komt. Dat van ons was een geïsoleerd gebied met zijn eigen gewoonten en wreedheden. Niemand kende ons en we wekten ook niet echt interesse, en daarom nam ik mezelf voor dat ik mijn familie – Moederland in elk opzicht – op de kaart zou zetten als de tijd rijp was.

We waren met acht kinderen, van wie er een was overleden. Onze ouders waren star, door het harde werken en door hun angst voor de armoede die ze tijdens de Grote Depressie hadden meegeemaakt. In onze ogen leken ze stokoud, maar zolang ze nog bij ons waren, hoe seniel ook, bleven wij hun jonge, onvolwassen kinderen. We gedroegen ons nog steeds als kinderen toen moeder al een levend fossiel was. Op onze oude dag begonnen we aan onze echte,

vreselijke kindertijd, als infantiele ouwe zeuren die door hun triomfantelijke moeder werden geregeerd.

De anderen vonden het vervelend – en vaak ook beschamend – dat twee van ons schrijver waren, want onze familie vond schrijven een nutteloze bezigheid. Als leken vonden ze het beroep van schrijver maar een opgeblazen soort luiheid. Ik werd veroordeeld om wat ik schreef. Ik denk niet dat mijn werk veel in deze familiegeschiedenis zal voorkomen, alleen incidenteel, wanneer de anderen er problemen mee hebben. Ik richt me hier vooral op het leven dat ik leidde toen ik nog vluchtgevaarlijk was, voordat ik het huis uit ging, rond mijn achttiende; en op de voortzetting van dit leven toen ik veertig jaar later terugkeerde en het hoofd moest bieden aan mislukking, verwarring en de dood. Het begin en het einde – niet de boeken over mijn leven, maar het voor- en nawoord.

Toen ik klein was, vertelde mijn moeder me vaak breed glimlachend het verhaal van een man die op het punt stond te worden opgehangen. Zijn laatste verzoek luidde: 'Ik wil mijn moeder spreken.' De vrouw werd naar de voet van de galg gebracht, waar haar zoon in handboeien stond te wachten. 'Kom dichterbij, moeder,' zei hij, en toen ze haar hoofd naar hem toe boog, deed hij alsof hij haar iets wilde toefluisteren en beet in haar oor. Terwijl ze het uitschreeuwde van de pijn, spuwde de veroordeelde man een stuk van haar oor uit en zei: 'Jij bent de reden dat ik hier sta en zo zal sterven!'

Onder het vertellen vouwde mijn moeder dan altijd haar handen in haar schoot en knikte tevreden. Wilde ze hiermee zeggen dat ik meer geluk had dan die man, en dat zij niet zo'n soort moeder was? Of vond ze mij te brutaal en tegendraads? Ik wist niet waarom, maar het verhaal beangstigde me, want ik voelde me vaak net als die veroordeelde man, als iemand die moest worden gestraft, een kind omringd door tegendraadse kinderen, een potentiële oorbijter.

Zestig jaar later gingen we nog steeds zo met elkaar om: kinderachtig, kleingeestig en jaloers. Er kwam geen eind aan het gehoon, en al die grote lompe plaaggeesten, die potige pestende kinderen

van laat-middelbare leeftijd, mank, dikbuikig, kalend en met allerhande klachten en kwaaltjes, bleven elkaar met dikke opgeheven vinger belachelijk maken. Toen we ouder waren viel er ook veel meer belachelijk te maken.

We deden zo kinderachtig dat Floyd een keer zei: ‘Welke dromerige Franse filosoof sprak over de permanentie van de kindertijd: “Een onveranderlijke maar voortdurende kindertijd, vermomd als verleden.” Niemand in deze familie heeft ook maar een flauw benul hoe hij heet! Of het Pecos Bill was? De tijd is de grootste satiricus! Het was Gaston Bachelard.’

Wij kinderen hadden allemaal dezelfde vader, een kranige man, ook al was hij vaak ziek. Hij was een dwangmatige spaarder, altijd bezorgd. Zuinigheid was zijn obsessie. Als hij een stuk kauwgompakte, brak hij het doormidden, want het kauwen van een heel stuk was een overbodige luxe. Hij bewaarde restjes touw, bewaarde roestige spijkers en schroeven in een potje, bewaarde houten planken, bewaarde alles. Zijn hele leven had hij een zwak voor de plaatselijke vuilstort, voor de schatten die daar te vinden waren. Naar de stort gaan was een uitje, en er verscheen een glimlach op zijn gezicht als hij vertrok, alsof hij naar een discountwinkel ging en zeker wist dat hij met een koopje zou terugkomen. Hij nam altijd een doos vol troep mee, maar kwam weer met half zoveel potentieel bruikbare spullen terug, die hij al rondscharrelend in de bergen smeulend afval had gevonden, tussen de rivaliserende meeuwen. De vuilstort was ook een van de plaatsen waar hij vrienden ontmoette; zijn andere ontmoetingsplek was de kerk. Zijn armoedige kindertijd had hem een slepende ziekte opgeleverd die hij zijn hele leven met zich meedroeg en die hem dankbaar maakte dat hij nog leefde.

Moeder was mysterieus en ondoorgrondelijk, soms onbegrijpelijk, als een wraakzuchtige godin. Ze was onzeker over haar macht, wat leidde tot een ongeduldige en veeleisende wreedheid die uit een andere tijd en een andere cultuur leek te stammen en die nooit verzadigd raakte. Dit maakte haar een moedwillige pretbederver. Moeders tegenstrijdigheden, haar stemmingswisselingen, haar onrechtvaardigheid, haar trouweloosheid en haar hardnekkige partij-

digheid maakten haar voor iedereen weer anders. We hadden allemaal met onze eigen versie van haar te maken, we hadden allemaal een andere moeder, of we vertaalden haar – zoals ik nu doe – in onze eigen specifieke taal. Als Fred dit boek leest, zegt hij misschien: ‘Wie is die vrouw?’ Franny en Rose zullen wellicht protesteren. Hubby gromt misschien: ‘Wat een onzin.’ Gilbert zou de vrouw die mij had opgevoed niet herkennen. Maar Floyd, de andere schrijver in de familie, begreep precies wat ik bedoelde, en als we elkaar spraken, hief hij soms zijn vuist en zei: ‘De Furiën! Het onderlinge verraad! Het kannibalisme! Dit lijkt het Huis van Atreus wel!’

Moeders verhalen en vertrouwelijkheden verschilden per kind. Dat had ik al vroeg kunnen raden, want ze had de gewoonte om met elk van ons apart af te spreken. Ze moedigde ons aan haar los van elkaar te bezoeken en liet doorschemeren dat ze graag met cadeautjes werd verrast. Maar de telefoon was haar favoriete communicatiemiddel; die liet ruimte voor geheimzinnigheid en manipulatie. Ze genoot van het onverwachte van een telefoontje, de onvoorspelbaarheid van het gesprek, de kracht van het ophangen. In zeven telefoontjes – claimerige mensen zijn chronische bellers – vertelde ze steeds een andere versie van haar dag.

Dan belde ze bijvoorbeeld Fred, de oudste, het enige kind dat ze respecteerde en naar wie ze luisterde. Hij was een typische advocaat, behoedzaam en in staat twee tegenstrijdige opvattingen tegelijk te overdenken terwijl hij geen van beide geloofde. Ze stortte haar hart bij hem uit en dan zei hij: ‘Dit moet u doen, ma’, waarna het tegenovergestelde standpunt volgde: ‘Of u kunt dit doen.’ Later zou hij optreden als haar raadsman, haar verdediger, haar woordvoerder.

Of ze belde Floyd, de op een na oudste, die ze vreesde en verafschuwde, en over wie ze zei: ‘Hij was nooit helemaal goed snik.’ Floyd was universitair hoogleraar en een befaamd dichter. Hij zei altijd: ‘Kunst is de Hof van Eden waarin Adam en Eva de slang opeten.’

Of ze belde een van de zussen, Franny of Rose, beiden corpulent en net zo kortademig als anonieme ooggetuigen op tv die geschokt

verklaren: ‘Ik woon hier al mijn hele leven, maar zoiets heb ik nog nooit meegemaakt!’ Beiden waren lerares op de basisschool en spraken iedereen aan alsof ze het tegen een kind hadden.

Of ze belde Hubby, de zwartgallige, over wie moeder zei: ‘Hij is heel goed met zijn handen.’ Hij werkte op de eerste hulp en had een schat aan gruwelijke verhalen.

Of ze belde Gilbert, haar lieveling, een diplomaat, die zich altijd in een waas van vrolijke vaagheid hulde. ‘Hij heeft het zo druk, dat arme kind, maar ik ben trots op hem.’ Moeder weigerde hem nooit iets.

Of ze belde mij, JP, zoals ik al vanaf mijn geboorte bekendstond. Moeder was op haar hoede bij mij, knipperde onzeker met haar ogen als ik op bezoek kwam en hoopte altijd dat ik snel weer zou vertrekken. Ze had graag gezien dat ik dokter was geworden; ze was nooit zo dol geweest op mijn schrijverschap. Als iemand een van mijn boeken prees, zei ze: ‘O?’ – alsof iemand haar met een stok wakker had gepord.

Moeder sprak ook met Angela, via de kracht van het gebed; Angela was de overleden zus. Dit kleine meisje was bij de geboorte overleden, haar leven uitgedoofd toen ze pas een paar uur oud was, maar ze had wel een naam (‘Het was net een engel’). Ze had een eigen karakter en bepaalde innemende trekjes, en ze maakte deel uit van het gezin. Angela werd vaak genoemd als het perfecte kind aan wie we een voorbeeld zouden moeten nemen.

‘Je weet vast wel dat de moeder van Paul Verlaine haar twee doodgeboren kinderen op sterk water in een glazen pot op de schouw bewaarde,’ zei Floyd. ‘Moeder heeft ons in elk geval niet belast met die vertoning’ – en dan keek hij even over zijn halve leesbrilletje – ‘van gezamenlijk rouwen om nadrukkelijk aanwezige foetussen.’

Maar Angela was veel duidelijker aanwezig, kon veel makkelijker troost en advies geven – en wijze raad – omdat ze een geest was. In volksculturen en bij primitieve stammen wordt het dagelijks leven vaak gedomineerd door dit soort voorouderlijke verschijningen, de doden en levenden die samenleven, het thema van ‘de dankbare doden’ waarover Lévi-Strauss schrijft.

Als moeder behoefte had aan een waterdicht excuus of een goddelijke interventie, kreeg ze die van Angela, die haar waarschuwde voor vals gefluister of onheilspellende voortekenen. Angela had niet alleen een naam en een persoonlijkheid, ze had ook een verleden. Ze werd elk jaar op 8 januari herdacht. Dan was moeder verlamd van verdriet en moesten we haar opzoeken of opbellen zodat ze ons kon overladen met haar droefheid en haar verhaal over de moeilijke zwangerschap tijdens de oorlog. De overleden Angela was ook nodig om de omvang van ons gezin aan te dikken, zoals de zielen van de overledenen in dat boek van Gogol, waardoor ons grote gezin nog groter leek, en enigszins fictief.

‘We zijn familie,’ zeggen mensen vaak met een zelfverzekerde glimlach, en dan denk ik: God sta je bij.

De uitdrukking ‘één grote familie’ roept bij mij geen beeld op van een groep gelijkgestemden. Het doet me denken aan akelige collectieve wanorde, verraad, hebzucht en wreedheid, dat deel van de beschaving dat het dichtst in de buurt komt van een clubje kannibalen. Dat is natuurlijk een generalisatie; ik gebruik de woorden ‘primitieve stammen’ en ‘kannibalen’ hier ter overdrijving en dramatisering, en ik weet dat dat niet eerlijk is. Als je die woorden leest, denk je meteen aan koddige, halfnaakte junglebewoners met botjes door hun neus, mensen met pijl-en-boog die op trommels slaan en alleen een gevaar vormen voor zichzelf met hun recreatieve geweld, types die met ontblote tanden lopen te joelen en op hun grote blote voeten staan te springen. Dat soort mensen bestaat niet in de echte wereld. Ik heb een tijdje in de tropen gewoond waar deze bespottelijke stereotypen zouden leven, maar het volk daar was allesbehalve primitief. Ze waren geraffineerd, eervol, hartelijk, waardig en vrijgevig. Juist in kleinsteds Amerika kwam ik primitiviteit in haar puurste vorm tegen en ontdekte ik dat alle mythische kenmerken die met kannibalen worden geassocieerd binnen mijn eigen grote familie vielen te observeren.

Mijn vader was het op de kop gezeten stamhoofd, mijn moeder zijn gemalin. We waren ontevreden en gefrustreerd, en we gedroegen ons als een stelletje meedogenloze rivalen die vochten om do-

minantie en die elkaar naar het leven stonden. We hadden onze eigen taal en onze eigen loyaliteiten, verwijten en jubilea, allemaal onbegrijpelijk behalve voor de familieleden zelf. Maar ook al waren we humeurig, harteloos en stikjaloers, toch deden we altijd alsof we het tegenovergestelde waren. De constante, consequente religieuze hypocrisie was een voordeel: grote gezinnen zitten bijna altijd vast aan een fanatiek en onverzoenlijk geloof. Ons gezin ook. Je denkt niet in termen van blijdschap of verdriet, je denkt aan de zwaarte van het bestaan en aan schuld en verdoemenis.

Zulke gezinnen bestaan bijna niet meer in de huidige westerse wereld van kleine huizen, beperkte ruimte en stijgende kosten. De geboortecijfers in Europa zijn negatief, wat wijst op krimpende populaties en gezinnen. Daarom is elk verhaal over een groot gezin de moeite van het vertellen waard, omdat zulke gezinnen in de vergetelheid zijn geraakt, maar de leden van deze complexe en krankzinnige stammen hebben de wereld zoals we die nu kennen mede vormgegeven, waarschijnlijk in negatieve zin.

We werden gezien als een groot gelukkig gezin, en we glimlachten, want hoewel we niet geloofden dat zoiets bestond, deden we ons wel zo voor, omdat we zoveel te verbergen hadden. Dat is een ander kenmerk van een groot gezin: cynisme. Een deel van onze wanhoop kwam ongetwijfeld voort uit de wetenschap dat ons gezin te groot was om te overleven, te log om te gedijen, dat het een monsterlijke aanblik bood, als een grotesk fenomeen uit een andere tijd, een woeste en geïsoleerde stam die met zichzelf in oorlog was, geregeerd door een onpeilbare aanwezigheid – de voorzitter, de wispelturige vorstin, de keizerin van Moederland.

Het grootste deel van mijn leven werd ik aangemoedigd mijn moeder als een heilige te zien – een beetje zeurderig en zichzelf herhalend, maar trouw en rechtschapen. Zij voedde dit verzinzel uiteraard en deed haar best het verder vorm te geven. Ik werd ook beïnvloed door haar publieke imago, want ze was een lokale beroemdheid, een oud-lerares die door haar leerlingen werd gerespecteerd, actief in de kerk, goed met geld, verstandig in ge-

voelskwesties, een vrome regelaar van wie iedereen hield. Voor de buitenwereld was mijn moeder een vindingrijke en hardwerkende vrouw die zeven kinderen had opgevoed (en de herinnering aan de achtste koesterde) en hun opleiding had bekostigd, de mater van een groot, gelukkig gezin. Ze identificeerde zich met wijze en barmhartige moederfiguren uit het nieuws, vooral met de Moeder van het Jaar, die ze nooit zag als rolmodel maar altijd als rivaal. Ze vergeleek zich ook met de oude, wijze vrouwen uit krantencartoons – onder wie *Mary Worth* – en de verstandige dame met grijze knot uit de oude tv-serie *I Remember Mama*. Ook bad ze tot de Maagd Maria, en haar vroomheid ging gepaard met de veronderstelling dat zij en de Moeder van God veel met elkaar gemeen hadden, behalve dan de deugd van hun kroost. Ze zou zich ook meteen verwant hebben gevoeld met Moeder Hawwa – de islamitische Eva – de moeder van de mensheid.

Ik sta versteld van mijn naïeve geloof in haar zelfopofferende houding, want in mijn jeugd was moeder mijn onderdrukker, en ik verlangde ernaar aan haar onrechtvaardigheid te ontsnappen. Pa was mild, maar zij spoorde hem aan ons te slaan met zijn gebruikelijke strafmiddel, zijn scheerriem. Hij was ook bang voor haar, dus hij deed wat ze vroeg en werd haar executant.

‘Kom hier,’ zei hij dan. ‘Je bent niet meer dan een scheet in een maillot.’

We mochten niet protesteren. Moeder had altijd het laatste woord en dat was meestal onwaar, gebaseerd op de stelregel: waarom de waarheid vertellen als het in je voordeel is om te liegen? In haar perverse geest was de waarheid maar net wat ze je die dag wilde doen geloven. Ze deed alles om je aandacht te trekken – ze was boos, van streek, kwetsend of zachtaardig op een sluwe manier. Of ziek: ze kon doen alsof ze ziek was zodat we naar haar zouden luisteren. Soms gaf ze ons ook cadeautjes, maar dat waren dan van die ruw uitgesneden houten beeldjes die primitieve volkeren met elkaar uitwisselden in de jungle.

Deze vrouw was al aardig oud voordat ik aan mezelf toe durfde te geven hoe ze echt was. Toen ze eenmaal de leeftijd had bereikt

waarop dankbaarheid en welwillendheid haar toekwamen, leek ze niet meer dan een demente monarch. Mensen zeiden altijd tegen me: het komt vast door je opleiding, je belezenheid, je reislust, de lange dagen achter een bureau. Nee, helemaal niet; ik wilde weg vanwege mijn worsteling met mijn moeders boosaardige invloed.

Als iemand vertelt over een moeder die dol is op haar kinderen, die zich een slag in de rondte werkt (dat zei moeder ook altijd over zichzelf), iemand die haar kinderen vaak op bezoek vraagt of bij hen langsgaat met cadeautjes – een vriendelijk overkomende vrouw vol sober, plechtig advies – dan denk ik alleen maar: wat wil dat moraliserende ouwe mens nou eigenlijk? Ze móét wel gemeen en manipulatief zijn om zo door te blijven drammen, en wie haar vertrouwt, is gek. Ze zal je gebruiken. Ze zal je met huid en haar verslinden en uitschijten over de rand van een klif.

Maar de ware aard van mijn familie, die primitieve clan die zich in Moederland schuilhield, werd me pas duidelijk toen vader stierf.

2 | ‘HET IS BETER ZO’

In zeven telefoontjes, en een gebed tot Angela, die al tweeënveertig jaar dood was, had moeder tegen ieder van ons iets anders gezegd. ‘Ik denk dat je naar huis moet komen,’ zei ze tegen mij – ik zat te luieren in Polynesië. Tegen Fred: ‘Als oudste is het aan jou om de leiding te nemen.’ Tegen Floyd: ‘Pa is ziek. Ik denk dat hij het fijn zou vinden als je hier was.’ Tegen Franny: ‘Ik denk niet dat ik het zonder jou aankan.’ Tegen Rose: ‘Franny zal je hulp nodig hebben.’ Tegen Hubby: ‘We hebben je nodig om te rijden.’ Tegen Gilbert: ‘Je vader doet de laatste tijd ontzettend moeilijk. Soms krijg ik echt zin om hem te slaan.’

De steriliteit van het ziekenhuis voelde als een voorbereiding op zijn heengaan. Die kille plek leek wel een voorvertrek van een tombe, en zijn kamer was zo naargeestig als een sarcofaag. Er was niets

in die lege ruimte wat ik kon associëren met pa, die altijd rommelig was geweest, geen minimalist maar een hamsteraar, zoals de meeste zuinige mensen. Pa was iemand die troep oppotte, rommel verzamelde, afvalcontainers afschuimde. In zijn garage stonden net zulke overvolle schappen als in een Chinese winkel, in dezelfde wankel opgestapelde asymmetrie. Wat was hij blij dat hij vlak aan zee woonde, want hij was ook een strandjutter. ‘Dat kan nog eens van pas komen.’

Hij lag als een schipbreukeling onder allerlei complexe apparatuur die zijn hart en longen in de gaten hield. Moeder was in de gang blijven staan en had ieder van ons gebaard zachtjes naar binnen te gaan om vader te begroeten. We waren in geen jaren meer met z’n allen bij elkaar geweest, en tegen de avond verzamelden we ons rond zijn bed om voor hem te bidden, als bijgelovige junglebewoners die tegen de goden mompelden, het eerste teken in jaren dat Floyd gelijk had: diep vanbinnen waren we gewoon wilden.

Vader stikte bijna en hijgde toen in zijn zuurstofmasker: ‘Wat een gezellige reünie.’

We waren amper gekomen van de schrik om hem zo verzwakt te zien toen moeder ons allemaal de gang op riep. Zoals ze daar stond, straalde ze een en al autoriteit uit. Ze nam de leiding en zei: ‘We denken dat het beter is om hem van de beademing te halen. Hij voelt zich zo beroerd.’

Hem van de beademing halen betekende: hem laten sterven. Ik wilde protesteren, maar ze onderbrak me.

‘De dokter zegt dat hij niet lang meer heeft. Dit lijkt me het beste.’

Ik zei: ‘Maar zonder beademing gaat hij dood!’

‘We moeten haar wensen respecteren,’ zei iemand, zo zacht dat ik niet hoorde wie het was.

Moeder staarde glazig voor zich uit en leek vastberaden, niet zichzelf maar een onbeweeglijke versie van zichzelf, die zich voor de gelegenheid zo stevig schrap zette en zo kaarsrecht ging staan dat ze energieker leek, een beetje uitzinnig zelfs, alsof ze ons uitdaagde haar tegen te spreken. Ze was drieëntachtig jaar oud, maar